

Visszhangok tükörmélyből

TANDORI DEZSŐ VERSEI PETRI GYÖRGYHÖZ

I. „Ikercsillagok valánk”

Szilágyi Lenke 1994-ben készült, irodalomtörténeti jelentőségű¹ fényképén² a kamera – a képzetes utókor – felé szelíden mosolyogva és meghitt kölcsönösséget sugalló helyzetben látjuk a XX. századvég magyar költészetének két főszereplőjét: Petri Györgyöt és Tandori Dezsőt. A fotográfia által megörökített pillanat óhatatlanul a találkozás és a hasonlóság, az összeegyeztetés momentumait tartósítja az időben, pedig tudnivaló, hiszen irodalomtörténetünk sokat citált megállapítása, hogy az „ikercsillagok”³ egymás mellettsége csupán az újabb magyar lírára gyakorolt jelentőség közös elismerését jelezheti, de egyáltalán nem utal a bejárt pályák és elért eredmények valamifajta azonosságára. Sőt, úgy is láthatjuk, hogy a két életmű líra- és irodalomtörténeti szerepének felmérése már jóideje az 1970-es évek recepciója által elsőként feltalált szembesítő eljárások elfogadásával és alkalmazásával, vagyis e poétikák jellegzetes különbségeinek hangsúlyozásával, a korszak esztétikai-eszmei kihívására adott válaszaik felismerésével és elkülönítésével történik.⁴ A megkülönböztető jegyek észlelése és leírása mintha olyan általánosan elismert értelmezői gesztusa lenne a mindenkori szakirodalomnak, mely mára általánosan meghatározza a két költészethez való professzionális és olvasói odafordulás módjait, és érzékelhetően befolyást gyakorol a jelenkor hagyománykeresésének és -kijelölésének folyamatára is.⁵

A költői magatartások szembeállításának gyakorlata helyett és mellett éppen ezért fontos lehet minden olyan vizsgálódás, mely az életművek közötti kapcsolódás lehetséges példáit, eseteit, vagyis az egyeztetés és kooperáció

¹ „Láttam tegnap egy szép fényképet, a huszadik századvég két legkiválóbb magyar költője állt egymás mellett, néhai Petri György és Tandori Dezső, finoman mosolyogtak, illetve egymáshoz.” Ld. KONRÁD György, „A virsilöl repülni is tud”, *Premier* 74. sz. (2009): 21.

² A fénykép első megjelenése: „»Valami herceg, igen«: Tandori Dezsővel beszélget Petri György”, *Beszélő* 5, 30. sz. (1994): 32–36.

³ A kifejezés Petri György utolsóként Tandorihoz címzett, a hagyatékban fennmaradt versének kezdősorát idézi. A formula nemcsak a kor-és pályatárs életvégi tapasztalatának összefoglalásával szolgál, de egyúttal elismerve-lezárja a Petri és/vagy Tandori vitát. PETRI György, „Búcsúsorok Dezsőnek”, *Tiszatáj* 72, 12. sz. (2018): 65.

⁴ A korai kritikai diskurzusra jelentős hatást gyakorló, a témával kapcsolatos komparatív beállítódásra sikeres példát kínáló olvasmány: VÁRADY Szabolcs, „Két költő: Töredék Tandori Dezsőről; Magyarázatok Petri Györgyhez”, *Valóság* 15, 2. sz. (1972): 89–96.

⁵ A kérdéssel kapcsolatos álláspontok bemutatását és értékelését felvállaló tanulmány a közelmúltból: MARGÓCSY István, „Petri és/vagy Tandori”, *2000* 26, 3. sz. (2014): 69–75.

megfigyelhető eseményeit állítja a kutatás középpontjába. Kezdeményező jellegű teljesítménynek nevezhető e szempontból Szabó Gábor cikke,⁶ melyben a szerző a Petri-hagyatékban fellelt és Tandori 80. születésnapja alkalmából közzétett, a költőtársat utoljára megszólító vers bemutatására, egyúttal pedig a Petri-életműben található Tandori-címzések összegyűjtésére és rövid értelmezésére vállalkozott. Kommentárja egyik legfontosabb megállapítása, hogy a Petri-költészetben a második kötettől az utolsó köteten túli, hátrahagyott versekkel jellemezhető időszakig egyenletesen jelen van Tandori megszólításának, a Tandori-poézis követésének és megértésének igénye. Petri, aki már a '70-es években „hitet tesz” Tandori költészete mellett⁷, mindvégig fenntartja a jelentősnek ítélt költőtárs iránti megkülönböztetett figyelmét, mely nem annyira az irodalmi érintkezés személyes formáiban,⁸ sokkal inkább a megszólítás nyilvánosan olvasható és viszonzható gesztusaiban ölt testet. Petri irodalmi dialógust kezdeményező, Tandorit megszólító költészetének történetét szinte keretbe foglalja a második kötetben (*Körülrít zuhanás*, 1974) közzétett *T. D.-höz* című, a tükör emlékezetes metaforáját alkalmazó alkotás,⁹ valamint az utolsó év terméséhez tartozó, hasonló címmel közreadott, de merőben más művészi programot megvalósító, az episztola évszázados társalkodó hagyományához (vissza)kapcsolódó versdarab.¹⁰

II. „Petri Gyurinak”

Ha hasonló igénnyel és kíváncsisággal, vagyis az irodalmi kollegialitás olvasható nyomait keresve fordulunk Tandori Dezső kötetéhez, valamint – s tudjuk, hogy Tandoriról szólva ez szinte kötelező kiegészítésnek számít - 1959-es színre lépésétől 2019-es haláláig szakadatlanul mondható és példátlan termékenységről számot adó publikációs tevékenységéhez, első észleletünk Tandori szövegeinek másfajta sorozatba rendeződő, eltérő dinamikát megvalósító tulajdonsága lehet. A számításba vehető darabokat kronológiai sorrendbe állítva feltűnő lehet, hogy Tandori szinte minden Petrivel kapcsolatos megszólalása-megszólítása az 1989-es (kulturpolitikai és irodalomtörténeti) rendszerváltozást követő években, évtizedekben valósul meg, ami – tekintve

⁶ SZABÓ Gábor, „Egy versküldemény mellé: Petri György utolsó Tandori-verse”, *Tiszatáj* 72, 12. sz. (2018): 66–69.

⁷ „Saját nemzedékemből engem kizárólag Tandori érdekel. (Várady Szabolcs érdekelne még – ha lenne mit olvasni tőle.) Tandori az egyetlen nagy formátum ma, aki tényleg működik a pályán.” PETRI György, „A Naplóból”, in PETRI György, *munkái IV: Próza, dráma, vers, naplók és egyebek*, szerk. RÉZ Pál, LAKATOS András, VÁRADY Szabolcs (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 2007), 493–499.

⁸ Tandori Dezsőnek a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött levélhagyatékában mindössze két Petri Györgytől érkezett levél található.

⁹ PETRI György, „T. D.-höz”, in PETRI György versei (Pécs: Jelenkor Kiadó, 1996), 121. A vers zárósorának kérdése: „Tükörmélybe ilyen soká zuhanni?”

¹⁰ PETRI György, „T. D.-höz”, *Holmi* 12, 6. sz. (2000): 637.

Petri számos korábbi meghívását – jelentős egyensúlytalansághoz vezet a kontaktus értelmezése, értékelése szempontjából. A Petrit szóba hozó első Tandori-írás valójában nem is a pályatársról, pályatárshoz szól, hanem Volker Braun német (NDK-beli) költő munkásságának elemzésére vállalkozik, s ezért csak kerülővel járul(hat) hozzá a pályatárs irodalmi – ezúttal műfordítói – teljesítményének megismertetéséhez és elismeréséhez.¹¹

Tandori pályáján a Petri-tisztelet nyilvános kezdőeseménye a szerzőtárs *Valami ismeretlen* címmel 1990-ben megjelent, hosszú idő után első hivatalosan is hozzáférhető kötetéről készült recenzió *Élet és Irodalom*-beli publikálása.¹² A bemutatott kötet *Visszapillantó tükör* (emlékezzünk Petri első *T. D.-höz* című versének ugyancsak tükörrel operáló képzetére!) című verséből vett, címmé emelt sor – „Isten velem, veled” – a búcsú/önbúcsú tematizálásával utal a (világ-, magyar- és privát-) történelmi pillanat jelentőségére, a továbblépés ebből következő, Petrire és talán magára Tandorira is érvényesnek tekintett lehetőségére-kényszerére, továbbá az elhagyott magatartások számbavételének rezignált-elégikus feladatára. Az írásban egymást követő konklúziók, nagyra-értékelések, felsőfokú minősítések¹³ Petri világirodalmi jelentőségének, aktualitásának emlegetése mellett a költőről és költészetéről kialakítható nézetek részletezésére is lehetőséget kínálnak: a „Petri-hang”, a „Petri-logika” rögzítésének, vagyis a Petri költészetében felismert esztétikai-eszmei autonómia leírásának vágya köszön vissza az elemzés passzusaiban.¹⁴ Tandori érdekes észrevétele, hogy a mindennapi kommunikáció bevett formátumaira apelláló, túl-ismerősséget is kedvvel vállaló Petri-nyelv (példája: „A kávé? Odateszed?”) a vers ismeretelméleti küldetésének elhivatott médiuma, hiszen a legméltóbb modern költői tárgy – az ismeretlen, vagyis: „Ahogyan az ismertet még nem ismerem” – leírásában segédkezik.¹⁵

¹¹ TANDORI Dezső, „Hölderlin nyomában – ipari tájon: Jegyzetek Volker Braunról”, *Kritika* 6, 1. sz. (1977): 7–8. Az esszé *Az ünnep eszményképei: Mai NDK költők* (Európa Kiadó, 1975) című, Kalász Márton által szerkesztett, több magyar fordító - Eörsi István, Hajnal Gábor, Jánosy István, Petri György, Tandori Dezső – munkáit tartalmazó versantológia alapján hozza szóba Braun magyarra fordított költeményeit, illetve a fordítást készítő pályatárs nevét, a következőképpen: „Aztán még mindig darabosan folytatja: »lépteink tolják elő a dombok mögül az ipart, mifelénk a víz festőüzemektől vörös, az erdőt bekerítik a motorok« (a versek itt végig Petri György fordításában).” (7.)

¹² TANDORI Dezső, „»Isten velem, veled«”, *Élet és Irodalom* 34, 49. sz. (1990): 10.

¹³ Például: „Elszorult mindenféle torkom, agyam, szívem, ahogy a kötetet olvastam és olvastam, emitt és ott.”; „Petri György kötete ilyesmi. Mint a festő Wolf, mint Pilinszky, mint Kafka, nekem ilyen. Abszolút hegyesszög.”; „Petri most a leglényegesebb költők egyike a világirodalomban”; „De örülök, de szétveti a torkom, az eszem, az úgynevezett szívem az, hogy Petri György kötete van. Hogy ez akkor megvan.” (Uo.)

¹⁴ Például: „Petri György kötetének ez az egyik alapereze. Hogy már minden el van kezdve.”; „Petri versei erre a meghalásnémaságra íródtak.” (Uo.)

¹⁵ Petri költői stilsztikájáról, lexikájáról: „Mármost, ugye, ezek a szavak. Ahogy beszélni szokás. Jobb és féljobb körökben. Ahogy otthon hallottuk, »pongyolán«. Vagy a kihallgatott,

Az 1994-ben folyóiratban publikált,¹⁶ majd a *Vagy majdnem az* című Tandori-kötetben újraközölt *Mint a spessarti fogadóban* című vers¹⁷ tekinthető a Petri-versek folyamatos meghívására felelő első költői viszontválasznak. A „Petri Gyurinak” szóló dedikáció mellé, mintegy a gesztus magyarázataként, Tandori olyan megjegyzéseket fűz a vers keletkezését elbeszélő műhelynaplóiban, vallomásaiban, melyek könnyen összeegyeztethetők korábbi kritikája leglényegesebb megfigyeléseivel, többek között a Petrinek és költészetének tulajdonított – bizonyára nem csak művészi – bátorság feltételezésével.¹⁸ Tandori egyébként többféle, akár egymásnak ellentmondó felhatalmazással is ellátja a vers értelmező-olvasóját a dedikáció kapcsán: egyrészt, természetesen kiemeli az ajándék személyességét és régtől esedékes voltát¹⁹; másrészt viszont Petrit egy irodalomtörténeti sor tagjaként tünteti föl, más, lehetséges megszólítottak körében.²⁰ Anélkül, hogy jobban tudnánk Tandorinál, miért ajánlotta Petrinek nyolc soros versét, feltehetjük, hogy választására hatással volt Petri bökvers-költészete, poénos zárlatra épülő – sokszor politikai, közéleti mondanivalót tartalmazó – rövidverseinek poétikája, a testi funkciók ábrázolásától sem visszariadó nyelvi-szemléleti radikalizmusa, mely a korai '90-es évek Tandori-féle „dalköltészetének” lehetséges ihletforrásaként is számba vehető. A kis vers szinte sűrítményszerűen tartalmazza azokat a Petri-vers alapjellegzetességeiként elkülönített és elismert hatáselemeket – „elmúlás, halál, némaság mint emberi, természetén kívüli állapot”; „közhelyszerűségek durvasága”; „a versben mindig rend is van” –, melyek a korlátozott megszólalás terén belül előállítják a többféleképpen értés hatékony beszédhelyzeteit.

Tandori következő Petrinek dedikált verse, a *Culinaris (Lé, ha, vers)* című terjedelmes kompozíció²¹ nem tartozik a korszak igazán ismert és számon tartott költeményei közé (aminek nyilvánvaló oka, hogy a szerző nem veszi fel aktuális versterméséből merítő verskötetei egyikébe sem a szöveget), pedig nem utólagos, hanem a versben végig kódoltan jelen lévő címzésformá-

rossz telefonban szól.”; „S hogy mi minden van itt együtt, azt elemezném: a közhelyszerűségek durvasága – a használatban –, ám ugyanakkor ledaráltsága is, némi kegyeskedése a lénynek saját maga iránt, hogy tudniillik ily egyszerűen fogalmaz...” (Uo.)

¹⁶ TANDORI Dezső, „Meghaltak ők... vagy az utca túloldala”, 2000 6, 3. sz. (1994): 30.

¹⁷ TANDORI Dezső, „Mint a spessarti fogadóban”, in TANDORI Dezső, *Vagy majdnem az* (Budapest: Balassi Kiadó, 1995), 85. A vers itteni alakja némileg különbözik a korábban publikált változattól: eltérő tördeléssel, kisebb szövegbeli változtatásokkal, illetve incipit címmel kiegészítve jelent meg újra.

¹⁸ Vö. „(Petri Gyurinak ajánlottam, ki tudja, miért. Talán mert nem valami beszari fickónak láttam őt soha!)”, TANDORI, *Meghaltak ők... vagy az utca túloldala*, 30.

¹⁹ Vö. „(...) meg a Petri Gyurinak végre egy vers, azt neki nagyon akartam már írni, hát írtam.” TANDORI Dezső, „»A nagy helyzet« - Kensington”, *Beszélő* 5, 8. sz. (1994): 36.

²⁰ Vö. „Bár ezt Eörsi Pistának, Heinének stb. is ajánlhatom.” TANDORI, „»A nagy helyzet« - Kensington”, 38.

²¹ TANDORI Dezső, „Culinaris (Lé, ha, vers)”, *Alföld* 51, 11. sz. (2000): 33–36.

jával (Ajánlás: „Hát hogy hogy s mint, kedves öreg, Gyuri,”), párbeszédbe elegyedő lendületével az első valódi tanújele lehet a másik poétikával való szakmai-emberi szembesülésnek e költészetben. A 2000-es év végén – immáron Petri 2000. július 16-án bekövetkezett halála után – közreadott vers érdekes irodalomtörténeti szituációban keletkezett, hiszen indítékaként nem nehez rátalálnunk az ugyanazon év korábbi hónapjában, a *Holmi* lapjain megjelent, Tandorit szólító Petri-vers kezdőkérdésére: „Mondjad, kedves Dezső, hogyan vagy Te mostan?” Tandori versének a válasz-funkciót is nyilvánosságra hozó felütése („Kéred, hát hogy s mint vagyok.”) eltéveszthetetlené teszi, hogy a vers hosszadalmas, olykor a feltett kérdés irányától látszólag elkalandozó vallomása, az egységes versmonológba iktatott betétek és anekdotikus elemek ellenére, valójában nagyonis az eredeti felkérést tartja szem előtt, hiszen a „hogy-lét” csakis bonyolultan kifejezhető, az egzisztenciális-egzisztencialista sorselemzés módszerével kitudakolható tartalmait osztja meg hallgatójával. A vers korán megjelölt, kifejtendő fő témájával – „az utazás kínszenvedéssé vált.” – jelzi, hogy az ábrázolt élettevékenység (helyváltoztatás) Tandorinál az életben-lét egészének a szimbolikus lefolyás-tünetévé, s ennyiben a létezés hogyanját célzó eredeti kérdésre adható válasz fedezetévé is válik. A versben elbeszél „magányos budapesti körsvargás”, az ott-hon világából induló, és oda jelentős, de elhagyhatatlan kerülővel visszatérő ontológiai vers-expedíció (Tandori „félhosszúvers”-költészetének egy korábbi ismert típusát aktualizálva) tehát nem célrattartó, de mindvégig megindokolt és vezérelt magatartásával a köz- és magánérzetek e poétika által különben is sűrűn felkeresett vidékéről hoz tudósítást. A sokszor, számtalanszor megtett út értelmét nem a képzetes úti cél, nem az egyes állomások, nem is a felkeresésük eseménye adja, hanem az újraképződő és megjósolhatatlan alakzatba rendeződő összeköttetések hálózata. A líraiság megidézése a versben a Petri-pályához kapcsolódó irodalmi-költészeti momentumok felkeresése által megy végbe. Olyan, az olvasó számára is könnyen felismerhető – egyúttal a versmenet topográfiai elképzelésébe is beilleszthető – felhívások jelzik a Petri-életművel és életrajzzal való kapcsolódás lehetőségét, mint például Várady Szabolcs *Székek a Duna fölött* című versének (hibás címformával: *Székek a Dunán*) helyzete, „az egykori Ferenc József, ma Szabadság hídon”²² lejátszódó szimbolikus értelmű jelenet, mely Petri alakját közvetlenül is megidézi, és ezzel újra-felismerhetővé teszi a versbeszéd által létesített párbeszéd alanyaként. Tandori versének udvarias ajánlata mindvégig a beszédbe vonó Petri-mű mintázatát követi, amennyiben az életműködés egy pars-pro-totoként értett gyakorlatához (Petrinél: az evéshez, a kulináritás világához) való

²² VÁRADY Szabolcs, „Székek a Duna fölött”, *Élet és Irodalom* 16, 25. sz. (1972): 8. Tandori versének rárimelő helymegjelölése: „gyalog át a forró Szabadságferencen” TANDORI, „Culinaris (Lé, ha, vers)”, 34.

viszony ábrázolásán keresztül, az allegória eredeti javaslata által bontakoztatja ki a lét-kérdésre adható költői válaszát. Tandori ugyanakkor, válaszkíséretének figyelmet érdemlő gesztusaként különvéleményét, a Petri-szólamtól való érdemi különbségét is jelzi a metaforikus-allegorikus szerveződésű beszéd középpontjának áthelyezésével, az elméleti jellegű tér-probléma és annak konkrét kifejtését vállaló, személyessé tett utazás-kérdés előtérbe állításával. A költemény kicsinyített odüsszeiája, minden térbeli és időbeli akadályon túljutva úgy ér révbe a verszárlat összefoglalásában²³, hogy abban megegyeszer, még pedig igen sokértelműen jelenik meg az autopoétikus indíttatás, mint eredendő és közös úti cél, valamint a költői szétágazás kétféle (többféle?) lehetősége, útvonal-terve.

Szintén vázlatosan hozhatjuk csak szóba Tandori időbeli sorrendben következő, *Gyagya rázatok Gy. számára* című versét, mely nevezetes gyűjteményben, a – kétségtelenül Petri György szellemi otthonát jelentő – *Holmi* folyóirat Petri-emlékszámában jelent meg,²⁴ és a költő valódi gyászverseként, költői tiszteletadásaként értelmezhető. Míg az előző darab csak egy kiadástörténeti érdekesség révén válhatott a korabeli olvasó szemében nekrológgá, de valójában jól látható módon került az ilyesféle megszólalásra jellemző ünnepélyes hangvételt, az elvárt összefoglalás és értékelés gesztusainak alkalmazását, addig a *Gyagya rázatok...* minden részletében – még ha szabálytalanul, és az örökölt mintákkal feleselve is – felidézheti a holt pályatárshoz intézett költői beszéd, búcsúbeszéd modernség számára is hozzáférhető hagyományát. A Petrit megszólító, Petri költészete előtt tisztelgő vers-hommage nemcsak beleillik Tandori számos, hasonlóan komplex irodalomtörténeti-irodalmi feladatot teljesítő, emlékezetes darabokból összeállítható vers-corporusába,²⁵ de meg is újítja a poétikai felidőzésnek és elismerésnek ezen művek által körvonalazott-körvonalazható szabályrendszerét. Mindjárt programmegjelölés-ként is érthető a vers Petri első kötetének ars poetica-ként is olvasott címadását (*Magyarázatok M. számára*, 1971) alapul vevő, annak formai-retorikai ajánlatát a kvázi-homonímia felbontó, másként összeillesztő gyakorlatai által újraszituáló alkotmánya. A Petri-féle költői magatartás racionális-racionalista alapvetése, mely a magyarázatban és az ahhoz visszatérő beszédhelyzetekben találja meg a maga természetes kibontakozási lehetőségét, Tandorinál

²³ „(Szuszi kutyánk füle, telefonál a feleségem vidékről, gennyitől / olyan lett, mint a barátfüle. Na mit mondjak?)” TANDORI, „Culinaris (Lé, ha, vers)”, 35.

²⁴ TANDORI Dezső, „Gyagya rázatok Gy. számára”, *Holmi* 12, 12. sz. (2000): 1463–1465., Kötetben: TANDORI Dezső, *Aztán kész* (Budapest: Palatinus, 2001), 157–160.

²⁵ Néhány „klasszikus” darabot említve a valóban soktagú sorozatból: TANDORI Dezső, „Vestőredék a könyv elé” [Radnóti Miklósnak], in TANDORI Dezső, *A becsomagolt vízpart* (Budapest: Kozmosz könyvek, 1987), 6; TANDORI Dezső, „Jékely Zoltánnak a Völgyi útról”, in TANDORI, *A becsomagolt vízpart*, 14–16. Jeles kortárs halálára írt emlékezeti mű: TANDORI Dezső, „A verseinkben?” [Orbán Ottó végszavára], *Holmi* 14, 10. sz. (2002): 1257–1258.; TANDORI Dezső, „Somlyó György halálára”, *Jelenkor* 49, 7–8. sz. (2006): 689.

„gyagya rázat”-tá, vagyis olyan oldószerre változik, mely nem képes továbbá a világ költői-esztétikai összefoglalásának hasznos eszközévé válni. Míg Petri társalkodó, a magyarázathoz ragaszkodó költészete a mindenk ellenére való tisztázás állandó lehetőségét – s ennél fogva a beszéd biztatását – hordozza magában/magával, addig Tandori versének észlelete szerint a világ az az énté viszonyok tisztázatlanságának megsokszorozott tereként, az interszubjektivitás kérdéses közegeként vesz körül minket. A Tóth Árpád-féle, Tandori által, pályája fontos állomásain sokszor felkérdezett, kérdőre vont „lélektől lélekig” lehetősége²⁶, mint a vers és minden vele egyenrangú művészi megszólalás/megszólítás előfeltétele, e viszonylag kései, kendőzetlenül szkeptikus darabban egyetlen menekülőutat vázol a világban izolálódó beszélő számára: Joseph Beuys *Hogyan magyarázzunk verseket egy halott nyúl*nak című – a Tandori-lírában több alkalommal feldolgozott²⁷ – performansza, a holt állat és a költő világtalan dialógusában kibontakozó közösségének ígérete ugyanis feloldást kínál a vers kínzó, valójában Tandori tágabb poétikai univerzumában is érvényes kérdéseire. A vers irracionális reménye („Van mégis, szinte soha, de van, / ilyen halálos tisztulat.”) nemcsak Tandori életművének különös, következetesen kibontott ajánlatát, az ember-ember kommunikációt elkerülő lényközi kontaktusok eszmevilágát juttathatja eszünkbe,²⁸ de egyúttal megidézi és újra motiválttá teszi az eltávozott költőbaráthoz való szólás alaphelyzetét, a holtágnak azt a különös léterejét, mely a Tandori-líra elégius vonulatának felhatalmazását nyújt(hat)ja.

Amint az előzőkben láttuk, egy rövid intervallumon belül két jelentős vers megírásával is reagált Tandori a Petri-féle írásművészet kérdéseire: ezekben nyomatékossítja és részletezi több évtizedes versolvasásának fő tanulságait,

²⁶ Egy jellegzetes parafrázis-változat: „Ha az írásnak a lélektől-lélekig / lett volna az értelme, az írásnak / semmi értelme nem lett volna,” TANDORI Dezső, „»Kafkák«: Lehet, csalremény”, *Új Forrás* 39, 5. sz. (2007): 6. Publicisztikus kifejtésben, az irodalmi szakma körülményeire értve: „Ha valahol másutt még a »lélektől-lélekig« hiányát már-már panaszként említettem, újabb fejlődési fokomról teszek most tanúságot, lecsengett már az is. Ami mostanság valakit esetleg érdekelhet, annyira, hogy engem nem küld el egy értékes újságfelület hiábavalóságokkal való elfoglalásáért: miért atomizálódtunk a rokon szakma, a sok azonos szint, érdeklődési terep ellenére is úgy, hogy inkább udvariasan rábólogtatunk arra, amit a másik mond, aztán igyekszünk minél később találkozni... nem vele, bárkivel.” TANDORI Dezső, „XXI. század: Életművészet?”, *Magyar Hírlap* 34, 169. sz. (2001. július 21.): 13.

²⁷ TANDORI Dezső, „Joseph Beuys: Hogyan magyarázzunk el verseket...”, „Beuys és a képnyelvről”, in TANDORI, *A becsomagolt vízpart*, 86–87., 129–130.

²⁸ „S mintha öröklétek óta / pihennének közös pillák / - vagy a madarak esetében pislogóhártyák - / alatt” – jelöli meg és teszi eltéveszthetetlenné a versbeszélő – Rilke Sírversére is utalva – a humanitást elkerülő közösségvállalás eszményét. TANDORI, *Aztán kész*, 159. Ugyanerről a kérdésről máshol ekképpen nyilatkozik: „Ember és madár közt, ha szoros, azért szent és tiszta a kapcsolat, például, mert nincs benne hazugság. Ha nincs. Ha a teljes összetalálkozás hamis ígérete nincs benne. Amit évmilliók akadályoznak. A beszélgetések engem, utólag, csöndes kétségbeeséssel töltenek el, »a kafaival«. Saját fogyatékaik okán, hát persze.” TANDORI Dezső, „Notesz isten”, *Alföld* 47, 1. sz. (1996): 5.

azokat az eredményeket, melyekről korábban nem vagy kevéssé tájékozódhattak esszéisztikájának, publicisztikájának követői.²⁹ Egészen a Tandori-vershagyaték megismeréséig úgy vélhettük, hogy a következő évtizedekben Petri már csak ritkán és említésszerűen került szóba Tandori írásaiban. A holt költőtárs túlvilági mentorként tér vissza a korszak bizonyos szövegeiben, s ez egyszerre juttathatja eszünkbe minden keletkező irodalmi kultusz bejelentett igényét a személyiség újrafelidézése iránt, valamint a kései Tandori-művek megszólalásában mind hangsúlyosabban jelen lévő, gazdagon variált végérzet ajánlatait. Tandori egy morbidnak is ítélnélhető, határozott poénra épülő kis darabjában a túlvilági előőrssé kinevezett Orbánt és Petrit, illetve a vers intimitást és közvetlenséget sugalló szókinccsel, Ottót és Gyurit a következőképpen szólítja meg: „– Ottó, Gyuri, nagyon készülökben / vagyok, de hát ilyet mondanom sem... / – ... szabad!”³⁰ A lírai nüansznak tűnő alkotás több szempontból is beszédes lehet felvetett témánk – az irodalmi művekben testet öltő Tandori-Petri-kapcsolat - szempontjából. Elsőként talán érdemes arra utalni, hogy a megszólítás természetessége, a beszédeseménybe vonás evidenciája mögött – bár a vers a tegezés gesztusával hangsúlyosan a magánbeszéd tetteként tünteti föl választását – a beszélő önszemléletének az újabb irodalomtörténet ismert ajánlatával való egybekapcsolása, a lírafordulat főszereplőiről szóló kánoni kijelentések megfontolása állhat.³¹ Második megfigyelésként szóba hozható, hiszen a rövidvers ritka közvetlenséggel mutat rá e megfelelésre, hogy míg Tandorinál a kortárs felettébb ambivalens alakja ritkán ösztönöz megnevezésre, addig az irodalom és művészet eltávozott nagyjainak szólólongatása olyan alapvető poétikai cselekedetnek látszódik, mely lírája egy külön ágazatának, az irodalomtörténeti ihletésű aposztrophikus verseknek keletkezéséhez vezet.³²

²⁹ Tandori 1990-es Petri-kritikájában egyébként egy terjedelmesebb Petri-tanulmány elkészítésének tervéről informálja olvasóját: „De hát majd írok róla tanulmányt, úgyis. Végre van egy ilyen ígéret az életemben. Van egy ilyen lehetőség. Petri György kötete ilyesmi.” (TANDORI, „»Isten velem, veled«”, 10.) A tanulmány későbbi elkészültéről és publikálásáról nincsen információnk.

³⁰ TANDORI Dezső, „Portál, 2009: Kop-kop, öröklét”, *Ezredvég* 19, 11. sz. (2009): 56.

³¹ A lírakritika széleskörűen alkalmazott eljárása az irodalomtörténeti korszak-konstrukciók és a generációkban való gondolkodás eredményeinek kombinálása. Megfigyelhető, hogy az 1960-as évek végének irodalmi sajtója az évtized költészeti kultúrájában regisztrált változások leírása során következetesen néhány költői oeuvre - Tandori Dezső, Orbán Ottó és Petri György mellett Oravecz Imre, Várady Szabolcs neve merül fel leggyakrabban a vitákban – olvasásának tapasztalatából vonja le fontosabb következtetéseit.

³² A Tandori-költészet egészét jellemző poétikai zsáner – beszédhelyzet és -alkalom – demonstrálására az egyik első ilyen programot teljesítő, jelentékeny darabra hivatkozom: TANDORI Dezső, „Levél Tihanyból, Kosztolányinak”, in TANDORI Dezső, *Még így sem* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1978), 44–47.

III. Egy „Petri”-moll etűd

A megidézett rövidverssel nagyjából egy időben, 2009 körül írhatta Tandori az *Egy „Petri”-moll etűd* címmel ellátott kompozíciót, mellyel most először találkozhat az olvasóközönség. A mű datálásában elsőként a versegyüttes fölé írt „Körszikra” (*Rund-funk*) címalak elemzése lehet segítségünkre, hiszen a költői neologizmusnak számító kifejezés a korszak egy másik, összefoglaló igényű alkotásában is feltűnik.³³ Tudjuk-tudhatjuk, hogy Tandori nyelvhasználatának ugyanúgy megvannak a periodikus jelenségei, ahogyan poétikai gyakorlata megannyi komponensének – esetében a költői nyelv elemeinek fel- és eltűnése, egyes idiómák „élete” elég nagy bizonyossággal dokumentálja a megélt-megírt idő adott szakaszát. A vers írógéppel elkészített, golyóstollal felvitt autográf megjegyzéseket is tartalmazó kézírata két egymástól eltérő változatban maradt ránk.³⁴ A két példány közötti eltérés jól mutatja Tandori (egyik) kései munkamódszerét, mely az alapszöveg kommentár-szerű kiegészítésével, valamint további címek-kontextusok hozzáadásával alakítja ki a kívánt, többnyire többműfajú műegyüttest. A kéziratok tanulmányozásából egyértelműen kirajzolódik a mű megírásának, majd továbbírásának fokozatai: jól elkülöníthető egymástól az alapszövegnek tekinthető 4 soros vers, a *PS* alcím alatt következő 6 soros rész, valamint a mindezek megnevezéseként olvasható első címforma: „Körszikra” (*Rund-Funk*). Nyilvánvalónak tűnik, hogy a vers ezektől eltérő, további kiegészítéseit tartalmazó részek, valamint a mostani vizsgálódásunk szempontjából releváns későbbi, Petrire utaló főcím – *Egy „Petri”-moll etűd* – az ideiglenesen lezárt szöveg újrakérdésének, újraértelmezésének szerző általi igényére vezethetők vissza. További, a vers olvasását elősegítő kommentárjainkban tehát elsősorban azokkal a paratextusokkal foglalkozunk, melyek a mondások Petri nevéhez és művéhez való hozzákapcsolását elvégzik.

Tandori idézéstechnikájának régóta észlelt sajátossága, hogy a modernség kontextualizáló gyakorlatától és a posztmodern irodalmiság dekontextualizáló gesztusaitól egyforma távolságot tartva-teremtve valami egészen különös és különösen fontos szerepet szán a közkeletűen idézetnek nevezett, vagyis más szerzőktől – és olykor saját régebbi munkáiból is – kölcsönzött textuális minták számára. Tandorinál egyértelműen a saját diskurzus megkülönböztetésének eszköze lesz a megidézett szöveg, mely a maga kettős identitásával – a megelőzőttségére való visszautalással és a kisajátított értelem új ajánlatával – erősíti, részletezi, pontosítja az irodalmi megfogalmazást. A Tandori-művek közegeiben felmerülő idézet legtöbbször modellezhető folyamaton megy végig, melynek legfontosabb része az ismétlésen keresztül

³³ TANDORI Dezső, „Racionálzen és europolinéz”, *Élet és Irodalom* 54, 23. sz. (2010): 17.

³⁴ A kéziratok lelőhelye a Petőfi Irodalmi Múzeumban található Tandori Dezső és Ágnes-hagyaték (Gynsz: 3656; Kézirattári szám: 2021/16.)

megvalósuló újraformázás. Nyomon követhető, ahogyan a kezdő hivatkozások körültekintő nyelvi gyakorlatait rövidesen felváltják a változatos ismétlésalakzatokkal létrehozott sztenderdizált formátumok, hogy a sor végén már csak a rájuk való legegyszerűbb és leghatékonyabb emlékeztetés, a metaforikus értelmű szerzőnév ajánlatai szerepeljenek. A Szép Ernő-líra és annak a Tandori-életműben fellelhető-összeírható idézet-csoportjai talán legszembeszökőbb (szuper)példázatát kínálják fel az idézetszöveg ilyesféle radikális helyzetváltozásának. A Szép Ernő-név (olykor egyszerűen: Szép-ként vagy Sz. E.-ként, esetleg Ernő úr-ként) előfordulásai természetesen sosem egy filológiai értelmű életmű-fogalomra, felidézésének vagy előállításának lehetőségére utalnak, hanem azoknak a korábbi szövegemlékeknek hatékony felidézésére, melyek a Tandori-féle Szép-olvasatok megjeleníthető eredményeiként, esztétikai tanulságaként felmerülnek. Vagyis, e poétikában a költői név a korábban szlogen-szerűen ismételt műrészek, idézetek és a hozzájuk kapcsolódó Tandori-féle értelmező gyakorlatok helyettesítőjeként, kiváltójaként jut szerephez. Külön érdekesség, hogy a jelzett „helycsere” sokszor grammatikailag is nyomon követhető formában jelentkezik, amikor a szerzőnév valamilyen mértékegységyszerű vagy műfajjelölő szerepet tölt be, egy jelöl(het)etlen jelenség korrekt leírásának garanciája lesz: pl. *Két Kosztolányi-utó, Jékely-kettős, Két „Vas István”* stb. Konkrét versünkhöz visszatérve kijelenthető tehát, hogy az elemzett címforma – *Egy „Petri”-moll etűd* – sem a Petrihez kapcsolódó irodalom(történeti) konszenzusra tekint referensként, hanem a korábban idézett „Petri-hang” Tandori-féle (magán)megfejtéseire szűkíthető-szűkítendő le. A tulajdonnév köznevesülése pedig már egy olyan jelentésbővülés lehetőségére utal, melynek kapcsán a szerzői név egy – a mostani szöveg által is definiálni kívánt, részben tehát még ismeretlen – stílus- és műfaji kategória jelölőjeként lép fel.

A címforma további – a zeneirodalom megnevezési-besorolási gyakorlatából ismerős, könnyebben értelmezhetőnek tűnő – elemei, a „moll” és „etűd” szavak nyilvánvalóan összekötetésben állnak a művet mintegy megszemélyesítő, egy irodalmi hagyomány részeként értelmező személynév („Petri”) ajánlatával. A „moll” kifejezés beiktatása mintha átmenetet képezne a címben megjelenített művészeti ágazatok között, hiszen egyszerre fejt ki sajátos különértelmét a kétféle alapvonatkozás tekintetében. Ha a kifejezés metaforikus értelmét helyezzük előtérbe, akkor az nem konkrét hangrendi-zenei utasításokat jelenít meg, csupán egy – irodalmiként is érthető – hangzásvilág gyöngített, finomított, halkított lehetőségére, bizonyos, eredetileg és leggyakrabban a zenében érvényesülő modalitásnak a más területen való észlelésére hív. Tandori esetében máskor is találkozhatunk a „moll” kifejezés ilyesféle értelemmódosító szerepű használatával, olyan esetekben, amikor egy megszólalásformát jellemző alapminőség módosult, de még így is jellegzetes változa-

tára utal a költő-író-értelmező.³⁵ Az etűd műfaji terminusa logikusan kapcsolódhat a vers többféle médiumot, művészeti ágat megidéző és összekapcsoló problémafelvetéséhez: a hangszeres tudás bemutatására lehetőséget kínáló rövid, koncentrált zenei gyakorlódarabra való általános utalások mellett azonban érdemes a kifejezés költői életműben lelhető saját(os) jelentésére fordítanunk a figyelmünket. Tandori ugyanis az etűd fogalmának szinte minden említésekor „kijátssza” a szóalak magyar felhangzásában rejlő másik, de-poetizáló, deretorizáló értelemjavaslatot, mely – a zeneirodalmi, művészetesztétikai konnotációktól eltérően – egyáltalán nem képezi részét a műfajnév tágabb használatának. „Etűdök! E’ dűtök” – ekképpen hozza szóba és variálja szerzőnk egy 2005-ös, centenáriumi J. A.-vers nyitányában³⁶ a zenei szakkifejezést. A szó alakjában kínálkozó, megsejtett, mindenesetre a költői eljárás által aktivizált mellékértelem az önidézés eseteként, az idiomatikus nyelv megelőző állapotaira, használati viszonyaira mutat vissza, például erre a gazdagon értékelhető, jóval korábbi szöveghelyre: „végigbillentyűzzük a magunk / közemberi változatait, a kötelező transzdecenciát, / mint egy etűdöt, és feldűtünk valamit, mint a / herceg a vázát, elkezdtem ezt az egész körjárást, / ahogy kört jár velünk növény, fapad, bronz / emlékjel...”³⁷ Meglepve – vagy Tandori esetén nem is annyira meglepve – tapasztalhatjuk, hogy a zenei témára, „Liszt Ferenc átalakulásainak” emlékére szerzett darab hosszabb kifejtése lényegében magyarázatul kínálkozik a szóalak korábban bemutatott értelemsűrítménye, formavariációi számára. Tandori eljárása nem asszociatív szövegműködésre, az esetlegesség tendenciáinak elfogadására utal, hanem éppen ellenkezőleg, a versben fellépő jelentéslehetőségek következetes kiaknázására hívja fel figyelmünket. Mindenesetre, úgy látszódik, hogy az „etűd” evidens - a zenei mintára visszamutató - értelme mellett a szó használata szinte szükségszerűen hívja elő Tandori poétikai gyakorlatában az instabilitás (mint eldűlés), valamint a körjárás, körköröség összetartozó képzeteit. Annál is érdekesebb lehet ennek a nyelv elemiségeiben is kibontakoztatható költői attraktivitásnak észlelése és nyilvántartása, mivel bemutatott versünk német–magyar tükörfordításon alapuló, a szótári jelentésre (Rundfunk = rádió) is referáló alcíme („Körszikra” – *Rund-Funk*) éppen a kör fogalmának az alakuló szemantikai együttességbe való bekapcsolásával szolgál.

A „körszikra” szó minden előzetességtől mentes, csakis a költői újramotiválás hatékonyságán, sikerültségén nyugvó értelme persze nem marad meg

³⁵ Mesterházy Balázs költészetéről szólva: „(...) és Pilinszky is ő, mollban...” Ld. TANDORI Dezső, „Korántsem farsangi törmelékek: I. Szélről”, *Jelenkor* 65, 7–8. sz. (2022): 882.

³⁶ TANDORI Dezső, „Elődök emléke: III. J. A. (Kommentár nélkül)”, *Ezredvég* 15, 11. sz. (2005): 28.

³⁷ TANDORI Dezső, „A transzdecens etűd”, *Kortárs* 30, 7. sz. (1986): 79.

a – Tandoritól különben egyáltalán nem idegen – geometriai körfogalom³⁸ érintésénél, hanem sajátos és a szöveghez közel hajoló vizsgálattal leírható jelentésváltozás(ok) során eljut a kör(nyezet) mellékértelmének bevonásához. Lépünk vissza Tandori már említett versének költői heuréka-pillanatához, a „körszakra” szóösszetétel első lejegyzéséhez, hogy közelebb jussunk itteni, megismételt használatának funkciójához: „Maradt ekkor a legjobb töprengés, hogy azt se / tudtad, miről, de manapság már körben túl sokat / beszélnek, Rundfunk, körszakra németül, csak / az isteni szikra ritkán pattog.”³⁹ Tandori versbeszélője számára a „körszakra” az én világán túli hang-zavar, mediatiszta zaj jelölője, mely az egzisztencia éppen aktuális (mindig aktuális!) önmondásának aláfestésével szolgál. A „körszakra” azonban nem semleges alapzajként, természetes élettartozékként kerül beszámításra, hanem mint az én világát befolyásoló és veszélyeztető tényező, bizonyos értelemben: környezeti ártalom. A költőnket régóta kísértő semmit-mondás – „ha azt meséled, semmit sem tudsz mondani magadról senkinek” - visszhangtere a vers kortárs víziójában végletesen sérültnek mutatkozik, már nem adja ideális háttérét a művek programját alkotó poétikai aszketizmusnak. Itt Tandorival ezredforduló utáni költészete egy főtémájához érkezünk: a befogadó közeg kívánt-kérdéses némasága, passzivitása, netán ellenszenvenessége, ellenszegülése azt a másikat, külsőt, vagy versünk szóhasználatában: „kinti”-t jelképezi, melyhez képest a versbeszélőnek állandóan újra kell definiálnia „intim” helyzetét, Tandorinál: a világtól, a kommunikáció világától való sajátos elválasztottságát. A 2000-es évek irritált és dühös Tandori-versei – melyeket a recenzio gyakran a konkrét irodalomszociológiai adottságokkal, az irodalmi világgal való összetűzés eseteiként definiált - e világi misztika írásgyakorlatának „szociográfiájával” szolgálnak, amennyiben az így értett beszéd problematikus világban-létére, ambivalens elhelyezkedésére irányítják a hallgató-olvasó figyelmét.⁴⁰ Tandori utolsó nagy költői nekirugaszkodása, a 2010-ben megjelent pontversek kötetének⁴¹ megírása előtt mintha mind tudatosabban

³⁸ Az ezredforduló utáni évek Tandori-műveinek intellektuális megújulásában fontos szerepet játszott a matematika és a tudományfilozófia népszerű tárgyaival, problémáival (pl. végtelen-elméletek, geometriai axiómák stb.) való megismerkedés. A szerző által „metamatemaként” emlegetett, versek, esszék, ideogrammatikus művek során át bemutatott és variált kísérletek az absztrakt tudományos kérdéseknek Tandori komplex művészi jelrendszerével való szembesítésére vállalkoznak. „...e kör-dolog nekem: hasonlat.” – tisztázza az esszéíró érdeklődése motivációját a kör-fogalom és a művészi életmű szisztematikus együtt értelmezését ígérő dolgozatában: TANDORI Dezső, „Két kísérlet”, *Tiszatáj* 57, 5. sz. (2003): 42–52; 43.

³⁹ TANDORI, „Racionálzen és europolinéz”, 17.

⁴⁰ „A misztikus távolsága a világtól és a költő igénye, hogy olvassák, és jól olvassák, feszültségbe kerül. Mintha a mi olvasásunk hitelesítené az ő keresését. A 2000-es években és azóta megjelent esszéköteteiben Tandori sokszor kommentálja a saját művét, és a kritikai visszhangot, vagy annak csalódást keltő irányait.” BABARCZY Eszter, „Tandori, a misztikus”, *Tiszatáj* 72, 12. sz. (2018): 92.

⁴¹ TANDORI Dezső, *Úgy nincs, ahogy van* (Budapest: Scolar, 2010)

gyűjtené össze és elemezné az aktuális költészetállapot kritikus, vagyis a megszólalás komplex krízisére utaló jelentéseit és kísérőjelenségeit. A 2000 és 2009 közötti, igen terjedelmes és eklektikus Tandori-líra nem eléggé respektált és figyelembe vett anyaga e problémakör felvillantásának, érzékeltesítésének megannyi lehetőségével szolgál. A beszéd értelmét megkérdőjelező alábbi „halandzsa” jelentkezései; a némaság-állapot megközelítésének-elérésének újabb állomásai; a töredékes beszéd megsokszorozott figyelméből fakadó új formák, a szentencia, az aforizma és a gnóma ajánlatai; vagy a Szabó Lőrinc-féle lírai alapállás párbeszédbe vonása – hogy csak néhányat említsünk a költészeti intervallum alaposan kidolgozott „módszerei” közül – mintha mind ugyanennek a kereső magatartásnak lennének ideiglenes megnyugvást kínáló fokozatai. Figyelemre méltó, további „magyarázatok”-ra és „körülírások”-ra váró tény, hogy a líra szükséges önreflexióját és megújulási képességét támogató sorozatba Tandori szerint tehát beírhatók a Petri-életművel való igazán szükséges és tanácsolt szembesülés olvasói és írói gyakorlati is.

